

O'zbekiston Respublikasi Oliy va O'rta-maxsus ta'lim
Vazirligi

Samarqand Iqtisodiyot va servis instituti

“Servis va Turizim” fakulteti

“Kasb hunar ta'limi” kafedrası

Kurs ishi

Mavzu: Kasb ta'limi o'qituvchi shaxsining pedagogik odobi.

Bajardi: KTB-112 guruh talabasi D. Berdiyeva

Ilmiy rahbar: Ass: O'.R. Zubaydullayev

Samarqand 2015-y

Mavzu: Kasb ta'limi o'qituvchi shaxsining pedagogik odobi.

Kirish

1. O'qituvchi – yoshlarga tar'lim–tarbiya beruvchi kishi.
2. O'qituvchining pedagogik odobi.
3. Pedagogik odobni egallash shartlari.
4. Pedagog tomonidan beriladigan odob-axloq tarbiyasi.

Xulosa

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

K i r i s h

O'zbekiston Respublikasi mustaqillikka erishgan davrda mamlakatimiz xalq xo'jaligining barcha tarmoqlari qatorida ta'lim tizimi, uni tarkibiy qismi bo'lgan Oliy va o'rta maxsus ta'limi ham tub islohotlarni boshdan kechirib, takomillashib bormoqda. Ayniqsa, O'zbekiston Respublikasi Kadrlar tayyorlash milliy dasturi va «Ta'lim to'g'risida» gi qonunning qabul qilinishi (1997 yil, 29 avgust) va ularda mamlakatimiz ta'lim tizimini isloh qilishning asoslari, tamoyillari va bosqichlarini belgilab berganligini alohida ta'kidlash lozim. Milliy mustaqillik g'oyalari singdirilgan bu tarixiy hujjatlar muvaffaqiyatli amalga oshirilmoqda. Buning natijasida rivojlangan mamlakatlar ta'lim tizimini o'rganishga ham keng yo'l ochildi, iqtidorli yosh olimlarimiz va talabalar «Ustoz» va «Umid» jamg'armalari orqali rivojlangan xorijiy mamlakatlarning nufuzli oliy o'quv yurtlarida ta'lim olishdek baxtga muyassar bo'lmoqdalar. O'z navbatida xorijiy mutaxassislar ham mamlakatimiz ta'lim tizimida ro'y berayotgan islohotlarni o'rganib, ularga ijobiy baho bermoqdalar. Bu kabi o'zaro aloqalar o'z navbatida mamlakatimiz ta'lim tizimiga rivojlangan mamlakatlardagi ilg'or pedagogik texnologiyalarni o'z milliy qadriyatlarimiz nuqtai nazaridan tahlil qilib, o'quv jarayoniga joriy etishni ham taqozo qilmoqda. Zero, bu kabi amaliy ishlar mamlakatimiz ta'lim tizimini jahon ta'lim standartlari bilan integrasiyalashuvining asosiy belgilaridan biri bo'lib hisoblanadi. Shuning uchun ham, O'zbekiston Respublikasi Kadrlar tayyorlash milliy dasturining ikkinchi bosqichida «o'quv-tarbiyaviy jarayonini ilg'or pedagogik texnologiyalar bilan ta'minlash» alohida ko'rsatib o'tilgan. Kasbiy ta'lim yo'nalishlari talabalarini ilg'or pedagogik texnologiya va uni o'quv jarayoniga joriy etish bo'yicha tizimli axborotlar bilan qurollantirish maqsadida yaratilgan.

O'qituvchi – yoshlarga tar'lim–tarbiya beruvchi kishi.

O'zbekiston Respublikasida amalga oshiriladigan ulkan islohotlarning muvaffaqiyati, eng avvalo, odamlarning o'z ishlariga mas'uliyat bilan qarashlariga, kundalik mehnat faoliyatida mamlakat taraqqiyotiga hissa bo'lib qo'shiladigan ishlarni qila olishlariga bog'liq. Jamiyatda pedagog (o'qituvchi, pedagog), *birinchidan*, o'sib kelayotgan avlodni tarbiyalash, *ikkinchidan*, mehnatkash xalqimizga har tomonlama bilim berishdek savobli va mas'uliyatli vazifalarni bajaradi.

Pedagogning qadr-qimmati shu qadar buyukki, u odamni ma'naviy jihatdan boy qilib, qalbini baxtga, ilohiy nurga to'ldiradi. Dunyoda biror kimsa yo'qki, uning ustozini bo'lmasa. Buyuk allomami, shifokormi, xalq mehrini qozongan yozuvchimi yoki qo'li gul kosibmi, qo'yingki, barcha-barchaning o'z ustozini va hayot yo'lini charog'on etib turuvchi yo'l boshchisi bo'ladi.

Ustozning eng buyuk burchi xalqqa nafi tegadigan, aql-idrokli, qobiliyatli, uquvli shogirdlar tayyorlashdir.

Pedagog yosh avlodni xalqimizning munosib farzandlari qilib tarbiyalashdek muhim, faxrli va shu bilan birga mas'uliyatli vazifani bajaradi. Pedagogning siyosiy yetukligi bolalarni tarbiyalash uchun xalq va jamiyat oldidagi o'z mas'uliyatini anglashga, ta'lim-tarbiya ishlarini hal etishga ijodiy yondashishga, o'z mahoratini doimo takomillashtirib borish va hamkasblarining ishdagi o'sishiga ko'maklashishda yordam beradi. Pedagog o'zi yashab turgan o'lka hayotini bilishi, tabiat va jamiyat qonunlarini tushunishi, ijtimoiy faol bo'lishi kerak.

Respublikamiz rahbariyati pedagoglar faoliyatini yuqori baholamoqda. Ma'lumki, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti qaroriga binoan 1-oktabr xalq ta'limi xodimlari — o'qituvchi va murabbiylar kuni deb e'lon qilindi. Bu voqea davlatimizning o'qituvchilarni jamiyatda tutgan o'rnini naqadar yuksak baholashidan dalolat beradi. Yosh avlodni barkamol qilib tarbiyalashda erishgan yutuqlari uchun, pedagogik ishdagi ijodiy mehnatlari uchun, ilg'or tajribalarni umumlashtirishda erishgan yutuqlari uchun o'qituvchi, pedagoglar «Metodist

o'qituvchi», «Katta o'qituvchi», «Metodist-pedagog», «Xalq maorifi a'lochisi» va shu kabi sharaflilar bilan taqdirlanadilar. Xalq ta'limi xodimlari orasidan respublika bo'yicha deputatlar saylanishi ham ularga bo'lgan chuqur hurmat-ehtiromni bildiradi.

Respublikamizda pedagog xodimlarning oylik maoshlari yildan yilga oshirilib, turmush sharoitlari yaxshilanib kelinmoqda. Pedagog xodimlarning malakasini oshirish ilmiy-metodik markazlari kengaytirilmoqda, ularning siyosiy tayyorgarligiga talab kuchaytirilmoqda, har 3 yilda qayta tayyorlashdan o'tishlari uchun shart-sharoit yaratilmoqda.

Pedagog o'quvchilarga kundalik hayotda, o'yinlarda, mashg'ulotlarda, birgalikdagi mehnat faoliyatida va ular bilan bo'ladigan muomalada ta'sir ko'rsatadi. U har bir bolani diqqat bilan o'rganishi, uning shaxsiy xususiyatlarini, qobiliyatlarini bilishi, pedagogik nazokatini namoyon qilishi, bolalarning xulq-atvorini, ish natijalarini haqqoniy baholashi kerak, ularga o'z vaqtida yordam ko'rsata olishi, oiladagi ahvoli bilan qiziqishi zarur. Hozirgi zamon pedagogsining o'z kasbiga sadoqatliligi, g'oyaviy e'tiqodi, bu kasbga bo'lgan cheksiz sadoqati uni boshqa kasb egalaridan ajratib turadi.

Pedagog shaxsiga qo'yiladigan muhim talablardan biri shuki, u o'z fanini, uning metodikasini chuqur o'zlashtirgan bo'lishi zarur. Fanni va uning nazariyasini chuqur o'rganishi o'quvchilarni ilmga bo'lgan qiziqishlarini oshiradi. Bu pedagog-pedagogning obro'sini ko'taradi. Pedagog kasbiga xos bo'lgan muhim fazilatlardan, talablardan biri bolalarni sevish, ularning hayoti bilan qiziqish, har bir shaxsni hurmat qihshdan iborat. Bolani sevgan, butun kuch va bilimni bolalarni kelajagi buyuk vatanga sodiq fuqaro qilib tarbiyalashga safarbar qila oladigan odamgina haqiqiy pedagog-pedagog bo'la oladi. Bolaga befarq, uning kelajagi bilan qiziqmaydigan, pedagoglik kasbiga loqayd odam haqiqiy pedagog-pedagog bo'la olmaydi.

O'quvchilarni sevish pedagogning murakkab mehnatini jozibali va yengil qiladi. O'qituvchi, pedagogning o'quvchilarga munosabati pedagogikada tarbiyalanuvchi shaxsga hurmat, unga talabchanlik bilan bir qatorda turadi. Bu

munosabat bolada pedagogga nisbatan ishonchni uygʻotadi, oʻqituvchiga oʻquvchilarga chinakam maʼnaviy murabbiy boʻlishga imkon beradi.

Pedagog faoliyatining muvaffaqiyati pedagogik qobiliyatlarining mavjudligiga ham bogʻliqdir. Pedagogik qobiliyatlar — pedagogik mahoratga erishishning zaminidir. Pedagogik qobiliyatlar tarkibiga pedagogik kuzatuvchanlik, pedagogik tasavvur, diqqatni taqsimlash, tashkilotchilik qobihyati va pedagogik muomala kiradi. Pedagogik qobiliyatlar pedagogik faohyat jarayonida, shuningdek, uni bu faoliyatga tayyorlash jarayonida shaklanadi. Pedagogik mahorat — yosh avlodga taʼlim-tarbiya berishni yuksak darajada va doimiy ravishda takomillashtirib borish sanʼatidir.

Pedagog maktabgacha yoshdagi oʻquvchilarga tabiat, jamiyat hodisalari, kattalaming mehnati haqida boshlangʻich bilim va tu- shunchalar beradi, ularga madaniy axloq, oʻz tengdoshlari va kattalar bilan madaniyath munosabatda boʻlish odatlarini singdiradi. Ularda yaxshilik, haqiqatgoʻylik, adolat, jasurlik, kamtarinlik, kattalarga hurmat bilan qarash, tabiatga qiziqish, kuzatuvchanlik, oʻsimlik va hayvonlarga gʻamxoʻrlik bilan qarash, mehnatsevarlik, kattalaming mehnati natijalarini asrab-avaylash kabi axloqiy sifatlarni tarbiyalaydi.

Xalq sanʼati, musiqa, ashula, adabiyot, tasviriy sanʼatni bilish, sanʼatga muhabbat pedagogni madaniyath qiladi, oʻquvchilar bilan ohb boradigan ishida yordam beradi. Pedagog kerakli bilim, malaka va koʻnikmalarni maʼlum bir izchillik bilan egallab bor- sagina bolalarni tarbiyalash va ularga taʼlim berish ishida yaxshi natijalarga erishadi. Pedagog oʻz kasbining mohir ustasi boʻlishi uchun maxsus tayyorgarlik koʻrishi kerak. U quyidagi shartlarga amal qilishi kerak:

- yosh avlodni tarbiyalash uchun yuqori malakali, kerakli bilimlarni egallab, kerakli adabiyotlarni tanlay oladigan, ilmiy adabiyotlar bilan ishlay oladigan, ilgʻor tajribali pedagoglarning tajribasini oʻrganib, oʻz ishiga tatbiq eta oladigan kishi boʻlishi;
- oʻquvchilarni kuzata oladigan ularning xulqi, xatti-harakati sabablarini toʻgʻri tahlil qilib, unga ijobiy taʼsir etuvchi vositalarni topa olishi;

- yosh avlodni kerakli bilim, malaka, ko'nikmalardan xabardor qilish uchun pedagogning nutqi ravon, aniq, mantiqiy, ixcham bo'lishi, ta'lim berishda texnikaviy vositalardan sa- marali foydalana olishi kerak. O'quvchilar bilim, malaka, ko'nik- malarni yaxshi o'zlashtirib olishlari uchun faollashtiruvchi savollardan foydalanishi;
- o'ziga yuklangan vazifani bajarishi uchun o'quvchilarda o'sha fao- hyatiga nisbatan qiziqish uyg'ota olishi, ularning diqqatini jalb qilib, faolligini o'stirishi, o'quvchilarning xulqini, xatti- harakatini haqqoniy baholay olishi;
- har bir faoliyat uchun kerakli materiallarni oldindan tayyor- lab qo'yishi;
- kun tartibini to'g'ri tashkil eta bihshi, o'quvchilar jamoasiga undagi har bir a'zoni e'tiborga olgan holda rahbarlik qila bilishi;
- o'quvchilarning ruhiy va jismoniy holatini aniqlay bilishi va buni o'quvchilar bilan amalga oshiriladigan ta'lim-tarbiyaviy ishlarida e'tiborga ohshi;
- ota-onalar bilan muntazam ravishda suhbatlar, uchrashuvlar o'tkazib, axborot almashtirib turishi;
- o'quvchilarga nisbatan xayrixoh bo'lishi, har bir bola uchun qulay sharoit yaratishi, xafa bo'lsa ovuntira olishi;
- olib borgan ta'lim-tarbiya ishini tahlil qila bilishi va uni yanada yaxshilash yo'llarini topa olishi kerak.

Eng muhimi — pedagog o'quvchilarga ishonch bilan qarashi, ularning mehnatsevarligi, mustaqilligi, tashabbuskorligini to'g'ri taqdirlashi va mustaqil faoliyatlari uchun imkoniyat yaratishi kerak. Buni o'quvchilar yuqori baholashadi.

Inson tarbiyasi har qachon ham murakkab vazifalardan biri bo'lib kelgan. Hatto jamiyat me'yordagi stabil rivojlanish bosqichida turgan vaqtda ham o'sib kelayotgan yosh avlod tarbiyasida turli muammolar paydo bo'ladi. Bugungi kun muammolari esa (ishsizlik, qonunbuzurlik, oilaviy ajrashishlar, noqonuniy dori vositaliri va hatto giyohvand moddalardan foydalanish, shahsiy va profisional maqsadning yo'qligi, diniy ekstremizm, terrorchilik va h.o) ta'lim-tarbiya jarayonini yanada murakkablashtirib yubormoqda.

Ma'lumki, ta'lim–tarbiya deb atalgan murakkab jarayon sub'ektlaridan biri – bu o'qituvchi. Ho'sh, bugungi kun o'qituvchisi qanday bo'lishi kerak? Uning faoliyati maqsadi va vazifalari nimalardan iborat? Uning bilim saviyasi, salohiyati, mahorati va qobiliyatini o'stirish nimalarga bog'liq?

Eng avvalo o'qituvchi shuni chuqur anglashi lozimki, u jamiyatning ishonchli vakili, zero, jamiyat unga o'zining eng qimmatli boyligi, umidi, ishonchi va kelajagi bo'lgan o'quvchilarini topshiradi. Bu oliyjanob va murakkab kasb unga hayotini bag'ishlagan har bir kishidan doimiy ijod, izlanish, ulkan sahovatli qalb, o'quvchilarga muhabbat, o'z kasbiga cheksiz sadoqatni talab etadi. Binobarin, Prezident I.A.Karimov ta'kidlaganlaridek, **«Maktab degan ulug' dargohning inson va jamiyat taraqqiyotidagi hissasi va ta'sirini, nafaqat yoshlarimiz, balki butun halqimiz kelajagini hal qiladigan o'qituvchi va murabbiylar mehnatini hech narsa bilan o'lchab, qiyoslab bo'lmaydi».**

Bunday mas'uliyatli vazifani faqatgina dialektik fikrlash qobiliyatiga, yorqin shahsiy sifatlarga ega bo'lgan, o'z–o'zini uzluksiz rivojlantirish va tarbiyalashga tayyor bo'lgan o'qituvchi bajara oladi. Zero, o'qituvchi shahsi pedagogik jarayon muvaffaqiyatining asosiy sharti va vositasidir.

O'qituvchining shahsiy sifatlari doim tayyor qilib qo'yilgan ahborotlardan iborat emas, balki u jonli mushohada yurita olish, doimiy o'z–o'zini rivojlantira olish qobiliyati bilan belgilanadi. Olov olov bilan yoqiladi, shahs shahs orqali shakllantiriladi. O'zida bo'lmagan narsani birovga berib bo'lmaydi.

Har qanday o'qituvchi ham mahoratli o'qituvchi bo'la oladimi, degan savolga tajribali pedagoglarimiz shunday javob beradilar: “Ha! Lekin faqat o'z ustida tinimsiz ish olib borish sharti bilan”.

Masalan, taniqli rus pedagogi A.S.Makarenkoning shahsi o'z ustida ishlab, pedagogik qobiliyatlarni takomillashtirishning yorqin namunasi bo'la oladi. U juda ko'p o'qigan, o'z mahoratini uzluksiz oshirib borgan, o'z harakteri ustida ishlagan. U o'z tajribasi va hamkasblari tajribasidan o'rganib, muhim hulosalar chiqara oldi, aktyorlardan dars oldi, o'z pedagogik texnikalarini rivojlantiridi.

Mahorat faoliyat jarayonida yuzaga chiqadi. Pedagogikada mahoratni aynan shunday tushunish qabul qilingan. U o'qituvchi belgilangan vaqt ichida erishishi mumkin bo'lgan optimal natijaga olib keladigan pedagogik faoliyatning oliy darajasi sanaladi.

Albatta, tashqi tomondan mahorat turli pedagogik topshiriqlarni muvaffaqiyatli hal etishda, o'quv–tarbiya jarayonini yuqori saviyada tashkil etishda namoyon bo'ladi. Ammo uning mohiyati shunday faoliyatni yuzaga chiqaradigan va uning muvaffaqiyatini ta'minlaydigan shahsiy sifatlar va pedagogik qobiliyatlarga bog'liq. Zero, shunday sifatlarni faqat ko'nikmalardangina emas, balki o'qituvchi uchun samarali va ijodiy faoliyat ko'rsatishga yordam beradigan shahsiy hususiyatlardan izlash lozim.

SHu o'rinda buyuk mutasavvuf olim Jaloliddin Rumiyl haqidagi bir rivoyatni keltirib o'tishni lozim topdik.

Rivoyat qilishlaricha, mavlona Rumiyl shogirdlari oldida va'z aytib turgan vaqtida unga bir yosh tolib qaltis savol beradi: "Ustoz, Siz qaysidir bir yig'inda "men 72 mazhab bilan birman", degan ekansiz. SHu gap rostmi?", - deb so'raydi. (Ma'lumki, islom dinida ihtiloflar tufayli 6 ta firqa paydo bo'lib, ularning har biri YA na 12 tadan firqalarga bo'linib, 72 ta mazhab vujudga kelgan edi. SHular ichida eng to'g'ri va mukammali suniylar mazhabi sanaladi. Lekin Rumiyl ularning birortasini keskin qoralamaydi va rad etmaydi. CHunki Rumiylning fikricha, har bir mazhab ollohning yakka–yagonaligini rad etmagan holda o'z manfaatidan kelib chiqib, shunday farqlarga bo'linib ketganlar va shunday bo'lishi tabiiy hol). – Ha, rost, deb javob beradi Rumiyl. SHunda haligi yosh tolib, sunniylik oqimining ashaddiy tarafdori ustoz Rumiylni haqorat qyadi. Uning bu ishidan majlis ahli, ayniqsa, Rumiylni qattiq harmat qiladigan shogirdlari larzaga keladi. Lekin ustoz yuzidagi hotirjamlikni sira o'zgartirmasdan "Siz aytgan so'zlardan bilan ham birdirman" – deb javob qaytaradi. SHunda savol bergan haligi tolib o'z qilmishidan qattiq hijolat bo'lib, uyalganidan majlisni tark etib ketishga majbur bo'ladi.

Ho'sh, ustoz Rumiyni aynan shunday ohang, og'ir bosqlik bilan javob qaytarishga undagan narsa nima? Bu ulug' murabbiy va ustoz mahoratining mahiyatini belgilaydigan shahsiy hususiyatlaridir.

Demak, yuqorida aytilgan fikrlardan shunday hulosaga kelish mumkin: pedagogik mahorat faoliyat jarayonida namoyon bo'ladi, lekin unga olib borilmaydi, u mahsus umumiy ko'nikmalarning yuqori darajada rivojlanganligi bilan karakterlanadi. Ammo asosiysi bu ham emas. Asosan, o'qituvchining shahsi, uning tutgan yo'li, o'z faoliyatini yuqori professional darajada boshqara olish qobiliyati muhim ahamiyat kasb etadi. Binobarin, pedagogik mahorat mohiyatini anglash uchun, avvalo, pedagogik faoliyatning o'qituvchi shahsiga nisbatan talabalarini ko'rib chiqamiz.

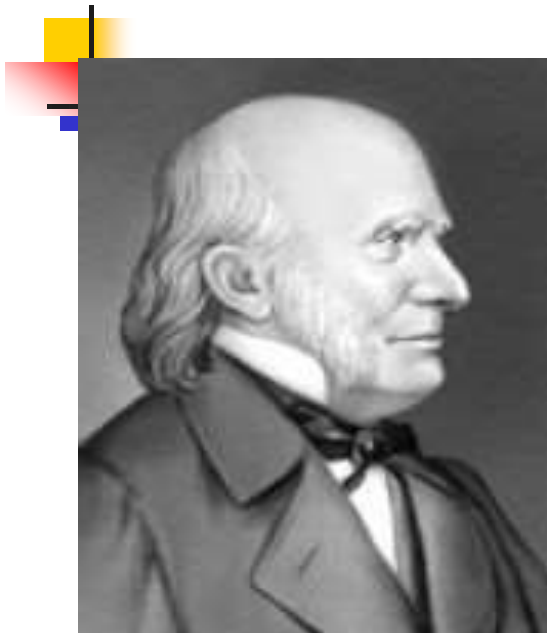
***Agarki dunyo imoratlari
ichida eng ulug' I maktab
bo'lsa, kasblarning ichida
eng sharaflisi o'qituvchilik
va murabbiylikdir.***

I.A.Karimov.

Алишер Навоий
(1441-1501)

**Ким сенга бир ҳарф
ўқитмиш ранж ила,
Айламак бўлмас адо
онинг ҳақин юз
ганж ила.**

Adolf Disterweg
(1790 — 1866)

- **Yomon o`qituvchi
haqiqatni aytib
berib qo`ya qoladi,
yaxshi o`qituvchi
esa haqiqatni
topishga o`rgatadi**

Konfusiyl (Kun Syu, Kun Szi)
(551-479 yy. mill.o.)

Eskiga murojaat qilib, yangini kashf eta olgan kishigina o`qituvchi bo`la oladi.

Bol`fgang Gyote (1749-1832)

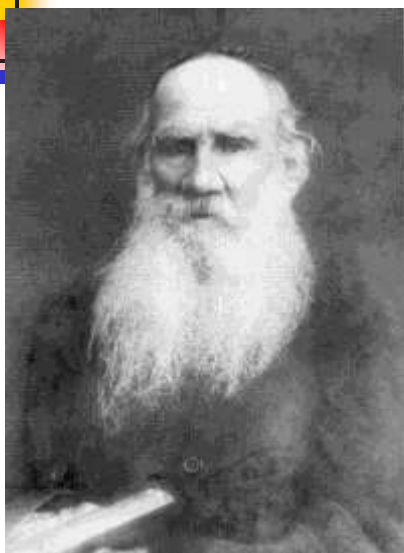
Biz kimdan o`qib, o`rgansak, u kishini o`qituvchi deymiz. Ammo bizga o`rgatadiganlarning hammasi ham bu nomga loyiq bo`la olmaydi.

Sharl` Jan Mari Leturno (1831 – 1902)

- Agar sen jismni chiniqtirish vositasini bilsang, irodani mustahkamlashni,
- qalbni sahovatli qilishni, aqlni o`stirishni, aqloqni me`yorga keltirishni uddasidan chiqa olsang, demak seni tarbiyachi deyish mumkin.

Lev Tolstoy (1828-1910)

- Agar o`qituvchi faqat o`z ishinigina yaxshi ko`rsa, u yaxshi o`qituvchi. Agar o`qituvchi o`quvchisini xuddi o`z bolasidek sevsa, u tarbiya haqidagi barcha kitoblarni o`qigan, ammo o`quvchini ham, kasbni ham sevmaydigan o`qituvchidan yaxshiroqdir. Kimki, o`zida ham kasbga, ham o`quvchiga nisbatan muhabbatni mujassamlashtira olsa, u mukammal o`qituvchi bo`ladi.

O'qituvchining pedagogik odobi

Tajribalar shuni ko'rsatadiki, aynan pedagogik odob mavjudligi o'qituvchiga ijobiy his-tuyg'ularga asoslangan muomalani qurishga, o'quvchilar bilan psihologik aloqani o'rnatish va saqlab turishga yordam beradi.

Pedagogik odob talablariga amal qilgan holda o'qituvchi o'zida muomalaning demokratik uslubini shakllantirishi, o'quvchilar bilan o'zaro muomala madaniyatini egallashi mumkin.

Pedagogik odob ustida ish olib borgan tadqiqotchilar bu tushunchaning hajmi va sig'imini alohida ta'kidlashadi hamda uning yagona aniq ta'rifi yo'qligini aytishadi.

Demak, pedagogik odob – bu o'qituvchining o'quvchilarga nisbatan pedagogik maqsadga yo'naltirilgan ta'siri me'yori, samarali muomala uslubini o'rnatish qobiliyatidir.

Ta'sir ko'rsatish me'yori tarbiya vositalarini qo'llashda ham namoyon bo'ladi. Huddi dorishunoslikda dorilarning qabul qilish miqdori va vaqti, bemorlarning yoshi va individual xususiyati aniq belgilab berilganidek, o'qituvchi so'zi ham, uning ish usullari ham, o'quvchining ensasini qotirmaydigan, samarali va salohiyatli bo'lishi kerak. Ma'lum bir ta'sir usulini me'yoridan oshirib yuborish o'quvchiga teskari ta'sir ko'rsatishi mumkin. Masalan, me'yoridan ortiq talabchanlik – quloqsizlikka; haddan ziyod yumshoqlik – qo'pollikka olib kelishi mumkin. O'quvchilarni hurmat qilib turib, o'qituvchi o'zining umuman o'quvchilarga nisbatan hurmatini namoyon etishi lozim.

O'zaro hurmat va o'quvchilarga nisbatan mehr talabchanlikni chetlab o'tmaydi, aksincha uni qayd qiladi. Hurmat va talab dealektik jihatdan o'zaro bog'liq tushunchalardir. O'quvchining tarbiyalanganlik darajasiga qarab o'qituvchi o'zining ularga bo'lgan munosabati shaklini tanlaydi, (qiziqish va hayrihohlik yoki befarqlik, samimiylik yoki hech qanday hissiyotsiz quruq munosabat, yumshoqlik yoki qattiqqo'llik va h.k.). Bolaga nisbatan e'tibor va mehribonlik munosabatlar ifodasi ularning yoshiga qarab o'zgartirilishi kerak. Masalan, kichik maktab yoshidagi o'quvchilar bilan muomala qilganda ularni quchoqlash, boshini silash

yoki ismini erkalab chaqirish mumkin. Katta maktab yoshidagi o'quvchilarga nisbatan bunday munosabat faqat ba'zi alohida holatlarda (masalan, o'quvchining tug'ilgan kuni bo'lsa, fan olimpiadalarida yoki sportda ma'lum bir muvaffaqiyatlarga erishsa va sh.k.) ko'rsatilishi mumkin. O'smirlar bilan munosabatda jiddiylik va oddiy muomalani qo'llangan ma'qul. Chunki ular katta kishi bo'lishni istaydilar va har qanday o'quvchilarcha munosabat ularning g'ashiga tegishi mumkin.

Pedagogik odob o'qituvchi hulq-atvorining mo'tadilligida namoyon bo'ladi. U o'quvchiga ishonch bilan qarashni ko'zda tutadi, hatto tavakkal qilib bo'lsa ham. O'quvchiga ishonchsizlik bilan qaraydigan va o'zining shunday munosabatini har bir qulay fursatda bildirib turadigan o'qituvchi pedagogik odobga ega emas deyish mumkin. O'qituvchi ishonchi o'quvchi faoliyati uchun turtki bo'lishi kerak. Bunda o'quvchi o'zining urinishlari va muvaffaqiyati zavqini to'yishi uchun uni ataylab ko'proq maqtash, erishgan yutug'i kichkina bo'lsa ham, bo'rtiribroq ko'rsatish maqsadga muvofiq bo'ladi.

O'qituvchining muomala madaniyati, odobi uning o'quvchilar bilan birgalikdagi turli faoliyati ko'rinishlarida namoyon bo'ladi. Masalan, darsda, sinfdan tashqari ishlar jarayonida yoki kundalik hayotda.

Darsda pedagogik odob. O'quvchilarning o'qituvchilar bilan kelishmovchiliklari tahlili shuni ko'rsatadiki buning asosiy sababi o'qituvchining o'quvchilarga nisbatan qo'pol munosabatlarida namoyon bo'ladigan odobsizligidir. Ba'zi o'qituvchilar: "Nega muncha qimirlaysan, stulning mihi bormi?" kabi tanbehlarni odatiy, oddiy tanbeh deb hisoblashadi. Ba'zan jahli chiqib, jazavaga tushgan o'qituvchi butun sinf oldida o'quvchini ko'chada qaerda va kim bilan ko'rganini eslab qoladi. Ko'pincha, mana shunga o'hshash holatlar natijasida kelishmovchilik va ziddiyatlar kelib chiqadi.

Odob o'qituvchiga darsning har bir bosqichida zarur. Ayniqsa, o'quvchilar bilimini tekshirish va baholash jarayonida o'qituvchi o'z muomalasiga e'tibor berishi kerak. Bu o'rinda o'quvchini eshita olish qobiliyatiga qarab o'qituvchi odobi namoyon bo'ladi. YA'ni o'quvchi javoblari mazmuni va shaklini diqqat

bilan kuzatish, sabr–toqatli bo’lish shular jumlasidandir. Bunda, albatta, ”Bu narsa shart emas!”, “O’tir, har doimgidek, hech narsani bilmaysan!” kabi luqmalar o’rinsiz hisoblanadi.

SHunday voqealar ham bo’lganki, duduq o’quvchilar mahoratli o’qituvchining darslarida o’z kamchiliklarini unutib yuborganlar, odobsiz, qo’pol o’qituvchi darsda esa faqat duduqlanaverganlar.

Barcha o’quvchilar diqqat va e’tibor bilan, munosabat bildirib etisha oladigan o’qituvchini yahshi ko’radilar. SHuning uchun ham o’quvchi javob berayotganda ochiq chehra bilan ma’qullab turish, qo’llab – quvvatlash lozim. O’quvchining javobini turli izohlar bilan bo’lib turish maqsadga muvofiq emas.

O’quvchilar bilimini baholash jarayoni ham o’qituvchi odobining namoyon bo’lishi uchun muhim bosqich hisoblanadi. Ba’zan baholash jarayonida o’qituvchi bahoni shunday izohlaydiki, go’yo yahshi bahodan ham qoniqmaganday: “Sen meni hayron qoldirding. Senga yahshi baho qo’yishga majburman”. Vaholangki, bunday paytda o’qituvchi bo’sh o’zlashtiradigan o’quvchisining yahshi javobidan chin dildan quvonishi uning uchun haqiqatda qayg’urishi lozim. Ahir bu ham muomala san’atini belgilaydi.

Psihologik va didaktik tadqiqotlar shuni ko’rsatadiki, bo’sh javoblarni baholash jarayonidagi motivlashtiruvchi izohlarning berilmasligi natijasida bunday o’quvchilar uch oy mobaynida o’qituvchi savolini tushunmaydigan bo’ladilar. O’zlaridagi ishonchsizlik sababli qayta–qayta so’rash, o’ziga takror savollar berilganda jim turishga odatlanadilar. SHuning uchun hatto qonaqarli yoki yomon baho ham ijobiy mazmun kasb etishi va istiqbolli yo’naltiruvchi hususiyatga ega bo’lishi kerak. Masalan, ”Agar mana bu eri asoslanganda, to’g’ri bo’lar edi...”, “SHoshma, ulgurasan”.

Odob va odobika. Pedagogik odob o’qituvchi hulq–atvori mo’’tadilligi, ya’ni odobikani ham ko’zda tutadi. CHunki pedagogning o’quvchilari oldida turli rollarda namoyon bo’lishi undan har hil pedagogik odobdan foydalanishni talab etadi.

Darsda, agar o'quvchilar tayyorlanmagan bo'lsalar, aniqlik, jiddiylik, qat'iylik mazmunidagi munosabat, sinfdan tashqari ishlar jarayonida erkinlik, samimiyligi, ochiqlik, (ayniqsa, yakka suhbat, sayohat, turli hil o'yinlar jarayonida) mazmunidagi munosabat juda muhim. SHuning uchun ham munosabatning turli shakllari (yig'ilish, bahs – munozara, sinfdan va darsdan tashqari ishlar jarayonidagi munosabat) o'qituvchidan muomalaning turli uslublaridan foydalanishni talab etadi.

Muomala odobikasini tanlash roli pozitsiyalardan foydalana olish ko'nikmalariga bog'liq. Psiholog olimlar shunday pozitsiyalarning 4 turini ajratadilar: "yuqoridan qurish", "pastdan qurish", "yonma–yon qurish", "betaraflik pozitsiyasi".

"YUqoridan qurish" (muomalani) pozitsiyasida o'qituvchi o'zining mustaqqilligini va butun mas'uliyatni o'z zimmasiga olganligini namoyish etadi. Bu pozitsiya "ota - onalar" pozitsiyasi deyiladi.

Muomalani "pastdan qurish" esa tobe, bo'ysunuvchi, o'ziga ishonmaydigan shahs pozitsiyasi hisoblanadi. Bu pozitsiya "o'quvchilar" pozitsiyasi deyiladi.

"YOnma–yon qurish" pozitsiyasida hulq–atvordagi hushmuomalalik, sipolik, vaziyat bilan hisoblashish, boshqalarning qiziqishlarini tushunishi va mas'uliyatni o'zaro bo'lishish ko'nikmalari namoyon bo'ladi. Bu "kattalar" pozitsiyasi deyiladi.

Vaziyatga ko'ra o'qituvchi u yoki bu pozitsiyani tanlashi mumkin. Zero, muomala ikki tomonlama jarayon bo'lganligidan o'qituvchi boshqa kishining roliga qarab o'z pozitsiyasini belgilaydi, odatda pedagogning, ya'ni hamkorlikda ish yuritayotgan katta kishi pozitsiyasi muomalaning ishchan darajasini nazarda tutadi. Bu pozitsiya o'quvchida o'zaro hamkorlik jarayonidagi teng huquqli sherikni loyihalashtiradi. Bu pozitsiyani amalga oshirish usuli quyidagicha bo'lishi mumkin: "Men sen (sizlar) bilan maslahatlashmoqchiman", "Kelinglar, birgalikda o'ylab, masalani hal qilamiz".

SHuningdek, pedagog o'z muomalasida ba'zan "o'quvchilar" pozitsiyasini ham qo'llaydi. Masalan, qoidaga ko'ra o'qituvchi jamoaviy ijodiy ishlarni tashkil

etish bosqichlaridan birida muvaffaqiyatga shubha qilish, ikkilanish hissini namoyon etadi va bu bilan yuqori sinf o'quvchilariga bu ishning asosiy mas'uliyatini o'z zimmlariga olish imkonini yaratadi. Muomalani "pastdan qurish" pozitsiyasi o'quvchi mustaqil faoliyatni namoyon etishiga mo'ljallangan.

Muomalaning "yuqoridan qurish", ya'ni "ota - onalar" pozitsiyasi pedagogik faoliyat uchun hos hususiyat bo'lsada, butun ta'lim-tarbiya ishida yagona va bir hil pozitsiya bo'la olmaydi. Zero, bu pozitsiya agar o'quvchi "bolalik" rolikidan chiqa olmasa, va faqat shu vaziyatda dialogik o'zro ta'sirni amalga oshirishga qaratiladi. Muntazam "yuqoridan qurish" pozitsiyasida turish shahs rivojlanishining to'htatib qo'yishi yoki muomalada ziddiyatlarga olib kelishi mumkin.

Demak, rolli pozitsiyalar tahlili shuni ko'rsatadiki, pedagog uchun o'quvchilar bilan o'zaro hamkorlik qila olish ko'nikmasiga ega bo'lish, pedagogik odobga rioya qilish, muomala odobikasini bilish juda muhim.

Pedagogik odobni egallash shartlari

Pedagogik odob o'quvchida mahorat bilan birga tarbiyalanadi va egallanadi. U – o'qituvchining ma'naviy etukligi, mahsus bilimi va o'quvchilar bilan muomala qila olish ko'nikmalarini hosil qilish uchun o'z ustida tinimsiz ish olib borishi natijasidir. Eng avvalo bu zamonaviy o'quvchilarning yosh psixologiyasi va individual hususiyatlarni yahshi bilish demakdir.

Odob–ahloq asoslarini bilish, qilmishlarning ahloqiy mohiyatini ko'ra olish qobiliyatiga ega bo'lish va albatta, o'quvchilarga ta'sir o'tkaza olish vositalarini bilish, ham juda muhimdir. Bu bilimlar bora–bora o'qituvchiga quyidagi malaklarni:

- o'quvchilarni sevish, o'z mehrini ko'rsata olish;
- o'quvchilar hulq–atvorining ichki tomonlarini kuzatish va ko'ra olish;
- sharoitga qarab yo'l tutish;
- ta'sir o'tkazishning maqsadli usullarini tanlash bu o'rinda tarbiyaning aylanib o'tish yo'llarini bilish: (“O'zing bilasan, lekin men senga mana bunday yo'l tutishni maslahat berardim”);
- o'quvchilar bilan suhbatlasha olish (odobsiz o'qituvchi bolani passiv eshituvchiga aylantirib qo'yadi) kabilarni egallashi kerak.

To'g'ri muomala uslubini shakllantirishda sabr–toqatlilik, o'zini boshqara olish; adolatlilik, boshqalarning tajribasiga ijodiy yondashish, pedagogik texnikani rivojlantirish kabilar muhim ahamiyatga ega. Bu o'rinda o'qituvchi doimo o'quvchisidagi insonni hurmat qilishi va o'z qadr–qimmatini saqlashi kerak.

SHuni bilish kerakki, o'qituvchi va o'quvchi pozitsiyasining mos kelmasligidan paydo bo'ladigan ziddiyatlar pedagogik faoliyatda tez–tez uchrab turadi. SHuning uchun ham, ayniqsa, yosh o'qituvchilar ziddiyatli vaziyatlarda paydo bo'lgan murakkab holatdan (pedagogik maqsadga muvofiq) chiqish uchun tajribada sinab ko'rilgan hulq–atvor qoidalariga rioya qilishlari kerak.

1 – qoida. Avvalo ziddiyatli holatni boshqarishga harakat qilish, ya'ni har ikkala tomonning hissiy keskinligini pasaytirishga intilish. Qanday qilib? Avvalo o'zidan boshlash: ortiqcha jismoniy zo'riqishni, maqsadsiz hatti–harakatlarni yo'qotish. Biz bilamizki, mimika, gavda holati, qo'l harakatlari faqat ichki kayfiyatni ifodalabgina qolmay, balki uni o'zgartirishga ham ta'sir ko'rsatadi. Demak, tashqi hotirjamlik va sabr-toqatni namoyon etish.

2 – qoida. O'zini tutish bilan sherigiga ta'sir ko'rsatish. Affekt holatni yo'qotish uchun kelishmovchilik ishtirokchisining yuziga jimgina qarab turish va shu yo'l bilan uning holatini o'rganib chiqish juda qo'l keladi.

3 – qoida. Suhbatdoshning hulq–atvori motivlarini tushunishga harakat qilish. Vaziyatni fikran tahlil qila bilish orqali hissiy qo'zg'alish pasaytiriladi. YAhsisi, bu qiyin ahvolni tushunayotganligini ifodalash, (“Men sening (Sizning) ahvoling(iz)ni tushunib turibman va sh.k.”) yoki o'zining munosabatini ifodalash (“Meni tashvishlantiradi”) kerak. Demak, hatti-harakatni darhol baholashga o'tmang, avvalo yuz bergan holatga o'z munosabatingizni bildiring.

4 – qoida. Maqsadni uyg'unlashtirish. O'zini o'quvchi bilan bog'lab turgan narsani mumkin qadar oldinroq anlab etish. Birgalikdagi hatti–harakatlarning umumiy nuqtasini ko'rib, ”biz” degan pozitsiyaga o'tish.

5 – qoida. To'g'ri qaror qabul qilish uchun o'z pozitsiyasini ishonch bilan mustahkamlash. Nihoyat, ziddiyatni hal qila turib, hayolan unga qaytish va uni keltirib chiqargan sabablar haqida o'ylash, yana shunday ziddiyatlarning kelib chiqishi oldini olish. Zero, ziddiyatlarni hal etishdan ko'ra undan qochish afzalroqdir.

Pedagog tomonidan beriladigan odob-axloq tarbiyasi.

Axloq tarbiya keng ma'noli tushuncha bo'lib, unga tabiat, mehnat, ijtimoiy hayot, turmush va san'atga axloq munosabatni tarbiyalash kiradi.

Axloq tarbiyasi o'z navbatida o'quvchilarga har tomonlama tarbiya berishning bir qismi hisoblanadi. U, ayniqsa, axloqiy tarbiya bilan uzviy bog'liq. San'at va hayot go'zalligi bilan tanishtirib borish bolaning aqlini, hissini tarbiyalab qolmay, shu bilan bir qatorda uning xayol va fantaziyasini ham rivojlantiradi. O'quvchilarda go'zallikni idrok etishni tarbiyalash orqali ularda boshqa kishilarning kechinmalarini his eta bilish: xursandchiliklariga sherik bo'lish, qayg'usini birga baham ko'rish kabi xususiyatlar tarkib toptiriladi.

«Axloqiy tarbiya» tushunchasi bilan bir qatorda «badiiy tarbiya» tushunchasi ham mavjud. Badiiy tarbiya san'at asarlari orqali tarbiyalashdir. Axloq va axloqiy tarbiyaning o'zaro bog'liqligi shundaki, kishining go'zallikni idrok etishdan quvonishi uning boshqa kishilarga yaxshilik qilganidan xursand bo'lishiga o'xshab ketadi. Aksincha, go'zallikni ko'ra bilmaslik, undan zavqlana olmaslik yomon ishlarni qilishga olib keladi.

Tarbiyaning bu turi mehnat tarbiyasi bilan ham bog'liq. Mehnat faoliyati bolalarni quvontiradi, ular biror bir foydali ishni bajarayotib, o'zlarining imkoniyatlari o'sib borayotganligini sezadilar.

Axloqiy va jismoniy tarbiya o'rtasida o'zaro bog'lanish bor. Kishining mustahkam sog'lig'i, jismoniy kamolotisiz uning go'zalligini tasavur etib bolmaydi. Uning chiroyli gavda tuzilishi, musiqa ostida chiroyli harakatlar qilishi shular jumlasiga kiradi.

Axloq tarbiyaning vazifalari tarbiyaning umumiy maqsadidan kelib chiqib, bolaning yosh imkoniyatlarini e'tiborga olgan holda belgilanadi:

1. Bolalarni hayotdagi go'zallikni tushunishga, sevishga, tabiatda, turmushda, yaratuvchanlik mehnatida, ijtimoiy hayotda, kishilarning xatti-harakatlarida o'quvchilarga tushunarli bolgan go'zalliklarni ko'ra bilishga o'rgatish. Ularda axloq his, axloq did, axloq munosabatni tarbiyalash. Kuchlari yetganicha hayotda

go‘zallik yaratishda faol ishtirok etish istagini tarbiyalash.

2. Bolalami badiiy ijodning turli janrlarida (badiiy asar, musiqa, qo‘shiq, raqs, rasm) yaratilgan san‘at asarlarini ko‘rish, tushunish va sevishga o‘rgatish orqah ularda axloq ong qirralarini shakllantirish; chiroylini xunukdan, g‘amginlikni xursandchilikdan farqlay olish; ranglarni, shakl, tovushlarni bir-biridan farqlay olish kabi sensor etalonlar bilan tanishtirish.

3. O‘quvchilarni san‘atning turli sohalari: ashula, o‘yin, o‘qish, qayta hikoya qilish, ijodiy faoliyatlarda yanada faolroq harakat qilish, o‘zini ko‘rsata olishga o‘rgatish. Bular orqali o‘quvchilarda badiiy ijodiy qobiliyatni, xayolni o‘stirish, fazoviy va rang munosabatlarini, ko‘rish xotirasi, qo‘llarni chaqqon harakatga keltira olish malakalarini rivojlantirish.

Axloq tarbiyasi vositalari quyidagilarni o‘z ichiga oladi:

- o‘quvchilarni o‘rab turgan muhit, turmush axloqasi;
- tevarak-atrofdan olingan taassurotlar;
- tabiat, san‘at asarlari;
- o‘quvchilarning tasviriy faoliyatlari;
- bayramlar, ko‘ngilochar tadbirlar;
- ma‘lum maqsadli va rejali ravishda amalga oshiriladigan ta‘lim;
- ma‘lum maqsadga qaratilgan va rejali ravishda amalga oshiriladigan ta‘lim.

O‘quvchilar bog‘chasini o‘rab turgan go‘zahlik muhiti o‘quvchilarning har tomonlama kamol topishiga, axloq didlarining tarbiyalanishiga yordam beradi.

Pedagogika sistemasiga xos bo‘lgan axloq va etikaning birigini oilada, o‘quvchilar bog‘chalarida kichkintoylarni tarbiyalashda bemaol qo‘llash mumkin. Lekin haqiqiy turmush axloqini yaratish uchun pedagog va ota-onalarning yuqori madaniyatli, yaxshi xulqli, xushmuomala, badiiy didli bo‘lishlari talab etiladi.

Bolalami o‘rab turadigan chiroyli narsalarning o‘zi bolaga hech narsa bermaydi, shuning uchun o‘quvchilarni ularni ko‘rishga, qadrlashga, baholay bilishga o‘rgatish kerak. Pedagog o‘quvchilarning diqqatini polning tozaligiga, chiroyh idishlarga, guharga qaratadi. Har bir yangi narsa, yangi bezak o‘quvchilar bilan birga ko‘rib chiqiladi. Eng muhimi, hamma narsalarni o‘quvchilarda axloq zavq

uyg'otadigan qilib ko'rsatish kerak.

O'quvchilarda axloq zavq uyg'otish uchun ularga kuzatilayotgan narsaning mazmuni va ahamiyatini tushuntirish kerak. Bolalarning hislariga ta'sir etish uchun bu hah yetarh emas. Eng muhimi, bu yerda kattalarning namunasi. Pedagogning o'zi zavqlansa, ortiqcha so'zlarsiz go'zallikka qiziqish uyg'ota oladi va o'quvchilarda axloq kechinmalar paydo qila oladi.

O'quvchilar pedagogdan: «Nima uchun oltin kuz deyiladi?» deb so'rashadi, pedagog istirohat bog'iga borib ko'ramiz, deb javob beradi. Bog'ga borishganda o'quvchilarga taklif etadi: «Sayr qilib daraxtlarni, yo'lkalarni kuzatamiz». Bog'ning eng xushmanzara joyiga kelganda o'quvchilar to'xtab, atrofga nazar tashlashadi-da: «Nima uchun oltin kuzligini tushundik. Chunki barglar tillaga o'xshaydi. Ana qizil barglar», deyishadi hayajon bilan. Shamol bo'lishi bilan barglar yerga tushadi. Yo'lklar esa to'shalgan gilamga o'xshaydi.

Ko'chaga sayrga chiqishadi. Pedagog o'quvchilarga shunday deydi: «Biz hozir sizlar bilan bog'cha ko'chasidan yurib o'tamiz. Sizlar diqqat bilan kuzatib boringlar, kim qanday chiroyli narsa ko'rsa, sayrdan keyin so'zlab beradi».

Shuni ta'kidlash kerakki, ajoyibot yonimizdadir, bolalarni shu ajoyibotni ko'ra bilishga, undan hayratlana olishga o'rgatish lozim. Tabiatning go'zalligini va ajoyibligini inson hayot go'zalligiga, san'at go'zalligi va ajoyibotiga aylantiradi. Jonajon tabiat axloq tarbiyaning qudratli vositasi bo'lib xizmat qiladi. Tevarak-atrofdagi tabiat go'zahigi, hatto eng kichik bolani ham quvontiradi. Uning tuyg'ular va xayollarda saqlangan go'zalligi bolalikda, ayniqsa, yorqin va chuqur idrok qilinadi, inson bulami butun hayoti davomida esidan chiqarmaydi.

Sayr, ekskursiya vaqtida pedagog o'quvchilarning diqqatini tabiatning rang-barangligiga, uning o'zgarishi va uyg'unligiga qaratadi, tabiat hodisalariga qiziqish uyg'otadi, unga muhabbat va ehtiyotkorlik munosabatini tarbiyalaydi, asrab-avaylashga o'rgatadi. Bularning hammasi o'quvchilarning axloq didlarini tarbiyalaydi, ular kishilarning mehnat natijalarini yaqqol ko'rib, atrofdagi go'zahik inson mehnati tufayli yuzaga kelishiga ishonch hosil qiladilar.

Pedagog o'quvchilarning g'unchadagi bir tomchi shabnamda ham, o'tlarning

biri ikkinchisi bilan qo‘shilib ketishida ham, quyoshning nur taratishida ham, oqshom bo‘yoqlarida ham tabiat go‘zalligini ko‘ra bilishlariga yordam beradi.

O‘quvchilar bog‘chasida tabiat burchagi tashkil etiladi. Undagi hayvonlar va o‘simliklarni kuzatish va parvarish qilish o‘quvchilarda axloq idrokini, ularga nisbatan to‘g‘ri munosabatni, go‘zallik yaratish xohishini shakllantiradi va qizg‘in faohyatga undaydi. Yilning yoz faslida pohni, gulzorda, bog‘cha maydonchasida mehnat qilishda ham o‘quvchilar axloq zavq oladilar. Kuzda o‘z mehnati mevasini yeyish bolaga alohida axloq huzur bag‘ishlaydi. Dala va bog‘larga sayrga borganda tabiatning go‘zalligi va boyligidan, u yerdagi dehqonlarning yaratuvchilik mehnatlaridan benihoya zavqlanishadi.

O‘quvchilar bog‘chasida o‘quvchilarni axloq tomondan tarbiyalashda san‘atning har xil turlaridan (musiqa, rassomchilik, haykaltaroshlik, xalq amaliy san‘ati, adabiyot va h. k.) foydalaniladi. San‘at yuksak axloq zavqning, kishi xursandchiligining tuganmas man- bayi bo‘lib xizmat qiladi. Shu bilan bir vaqtda u har bir kishining rivojlanishi, ma‘naviy boyishi uchun ham vositadir.

Badiiy asar kishining his-tuyg‘ulariga ta‘sir etsa, hissiy kechinmalar kishida fikrlashni uyg‘otadi. Badiiy asardan hayajonlanish fikrlashni faollashtiradi. Qiziqarli ertak yoki rasm bolada fikrlar o‘yinini uyg‘otadi. Bu to‘g‘rida S.Y. Marshak shunday degan edi: «Qizil shapkacha» ertagini o‘quvchilar qatorasiga 20 marta eshitishga tayyorlar. Bunga sabab ertak o‘z tuzilishi bo‘yicha aniq, uning mantiqi va motivi izchil, har qanday bola o‘zini ertakdagi qahramon o‘rniga qo‘ya oladi va «Qizil shapkacha»ni o‘ynay oladi». San‘atning hamma turlari — adabiyot, musiqa, rassomchilik, haykaltaroshlik, teatr, kino o‘quvchilarga tushunarlidir.

San‘atdan o‘quvchilar bog‘chasini bezashda, ta‘lim berishda, o‘quvchilarning mustaqil faoliyatlarida foydalaniladi. O‘quvchilar bog‘chasida ganch, chinni, yog‘och, loy, plastilindan xilma-xil buyumlar, o‘yinchoqlar yasash mumkin. O‘quvchilar o‘yinchoqlarining yaxshi namunalaridan guruh xonasini bezatishda foydalansa bo‘ladi.

Gilamchilik, to‘qimachilik, kulolchilik, zardo‘zlik, kashtachilik, popochilik,

badiiy oyna, metall patnislar, to‘qilgan hamda tikib gul solingan buyumlar va boshqalar tasviriy san‘atning manzarali shakliga kiradi. Bundan tashqari, bog‘chada har bir viloyat, oika, respublikaning milliy madaniyatidan foydalanish kerak. Talim-tarbiya ishlarida o‘zbek xalq amaliy san‘ati namunalaridan foydalanish katta ahamiyatga egadir. Milliy naqshlar tushirilgan chiroyli guldor matolar qo‘g‘irchoqlar uchun ko‘ylak, oyna pardalari, dasturxon kabilar uchun ishlatilishi mumkin.

Musiqqa o‘quvchilarning kayfiyatini ko‘tarib ertalabki badantarbiyada yangray boshlaydi. Yilning quruq va issiq vaqtlarida ekskursiya, sayr va o‘yin vaqtlarida ashulalar ijro etilishi kerak, bu o‘quvchilarni yanada bir-biriga yaqinlashtiradi, ruhini ko‘taradi. Maydonchada mehnat qilish jarayonida ijro etilgan ashula harakat ritmini uyg‘unlashtiradi, o‘quvchilarga mehnat quvonchini bag‘ishlaydi.

O‘quvchilarda axloq idrokning rivojlanishi uchun ularni haqiqiy san‘at asarlari bilan tanishtirish zarur. Radio, oynayi jahonda san‘at ustalari va tengdoshlari ijro etgan asarlar o‘quvchilarning axloq rivojlanishida katta yordam beradi.

Ashula aytib o‘yinga tushishda, asosan, xalq ijodi namunalaridan foydalaniladi, bu o‘quvchilarni axloqiy-axloq tarbiyalash uchun g‘oyat qimmatli vositadir. O‘quvchilar xalq kuylarini ijro etayotib, xalq tili va kuyining hamohangligini, ravonligini bilib oladilar. Bu o‘quvchilarda vatanparvarlik hislarini tarbiyalaydi, musiqaviy didini shakhantiradi, bolalami zamonaviy va klassik kuylami idrok eta olishga tayyorlaydi. Ashula va raqsga tushishga o‘rgatishda faqat to‘g‘ri aytish va to‘g‘ri harakat qilishni emas, balki ifodali aytish, yengil, chiroyli va latofat bilan raqsga tushishga o‘rgatiladi.

Bolalaming badhy qobiliyatlarini tarbiyalash masalasi ulaming ijodiy o‘sishi bilan chambarchas bog‘hqdir. Shuning uchun bolaga o‘rgatish, undagi ijodiy tashabbusni rivojlantirish ishi bir-biri bilan uzviy aloqada amalga oshirish lozim. Pedagog tarbiyaviy nuqtayi nazardan yondashib, bola ijodining eng birinchi, hali to‘liq namoyon bo‘lmagan tomonini seza bihshi va baholay olishi kerak, bu bilan u boladagi kamolot yo‘lini to‘g‘ri belgilashi mumkin.

O‘quvchilar bog‘chasida o‘tkaziladigan bayramlar o‘quvchilarga chuqur ta’sir

etadi. Bayramning tarbiyaviy kuchi va o'ziga xoshgi uning g'oyaviy va axloq mazmuni san'atning turli ko'rinishlari bilan bog'liq bo'lishidadir. Har qaysi bayram o'z g'oyasiga ega bo'lib, u o'quvchilarga yorqin obrazlar orqali ta'sir ko'rsatadi.

Axloq tarbiya vositalaridan biri qo'g'irchoq teatridir. Uning nihoyatda kuchli ta'sir etishining sababi soddahgi, odatdan tashqari jo'shqinligi va qo'g'irchoqligi (o'yinchoqligi), shuningdek, badiiy so'z, musiqa, ashula, raqs, tasviriy san'at kabi tarkibiy qismlarning uzviy jipslashib ketganligi kishi ko'zi o'ngida yaqqol namoyon bo'lishidadir. Qo'g'irchoq teatridi o'quvchilar faqat tomosha qilibgina qolmay, balki unda o'zlari ham qatnashadilar. Bu bolaning dramatik qobiliyati, tashabbusi, nutqini o'stiradi, hayotiga quvonch bag'ishlaydi.

Qo'g'irchoq teatri, soya teatri ko'rsatish ham bolalami axloq tomondan tarbiyalashda alohida o'rin egallaydi. Bu o'yinchoq, qo'g'irchoqlar o'quvchilarga tanish bo'lsa-da, ularni pedagog qo'li yordamida harakatga keltirib, badiiy so'zlar bilan qo'shib olib borishi natijasida ular bolaning ko'z o'ngida jonlanadi, boshqacha tus oladi va o'quvchilar ertak mazmunini chuqur idrok eta boshlaydilar.

Kattalar mehnati, qahramonlik, shuningdek, ona Vatanga bo'lgan muhabbat, do'stlik, birodarlik, bolalaming ota-onalariga nisbatan mehribon bo'lishlari kabi mavzularda yozilgan hikoyalar o'quvchilarga tushunarlidir.

O'quvchilarning sevimli yozuvchi va shoirlari Quadrat Hikmat, Mirmuhsin, Shukur Sa'duha, Quddus Muhammadiyning o'quvchilar uchun yozgan she'rlari ularda ijobiy his-tuyg'ulami tarbiyalaydi, ulami yashashga o'igatadi, dunyoqarashini shaklantiradi, ona tilining boyhgini, so'zlaming ta'sirchanhgini his qilishga yordam beradi.

Kichkintoylar hammadan ham ertaklami sevadilar. Ertakning yaxshi tomoni shuki, unda uzoq fikr yuritilmaydi. Ertak qahramonlari bolaga yaqin va tanish. Ertak tili hayotiy hamda jonli bo'ladi. Eng muhimi, pedagogning o'zi badiiy adabiyotni sevishi va tushunishi, nasriy asar va she'rlarni ifodali o'qiy bilishi kerak.

O'quvchilar bog'chasida kattalar rahbarligida o'quvchilar tomonidan

konsertlar, bayramlar, kichkintoylarning tugʻilgan kunlarini nishonlash oʻquvchilarda quvonch hislami uygʻotadigan, mazmunli va ularning xotiralarida uzoq vaqt saqlanib qoladigan qilib tashkil etilishi kerak.

Xulosa qilib aytganda, axloq tarbiyasi oʻquvchilarni har tomonlama barkamol inson qilib tarbiyalashning muhim qismi boʻlib xizmat qiladi.

Xulosa

Davlatimiz istiqboli, bozor iqtisodiyoti qonunlariga asoslangan jamiyat qurish sohasidagi ishlarning masaradorligi yuqori malakali, yuksak ma'naviyatli, rivojlangan mamlakatlar darajasida, raqobatbardosh mutaxassislar tayyorlash, barkamol avlodni shakllantirish muammosi bilan uzviy bog'liq. Prezidentimiz I.A.Karimov tashabbusi bilan ishlab chiqilib, Oliy Majlisning IX sessiyasida qabul qilingan "Kadrlar tayyorlash milliy dasturi", "Ta'lim to'g'risidagi qonun", Vazirlar Mahkamasining umumiy o'rta ta'lim, akademik liseylar va kasb-hunar kollejlari tashkil etish haqidagi va boshqa qarorlari ana shu maqsadlarni ro'yobga chiqarishga qaratilgan.

Bu xujjatlarda kadrlar tayyorlash va uzluksiz ta'lim tizimida mustaqillik yillarida erishilgan yutuqlar bilan bir qatorda mavjud kamchilik va muammolar ham ko'rsatilgan. Jumladan: "maktablar va boshqa o'quv yurtlarida ta'lim jarayonining o'zidagi va o'qitish uslubiyotidagi kamchiliklar oqibatida o'quvchilarda mustaqil fikrlash qobiliyati rivojlanmay qolayotganligi; umumiy o'rta ta'limning amaliy yo'nalganligi, mehnat ko'nikmalari shakllanish, kasbga yo'naltirilganlik darajasi yetarli emasligi; o'quvchilarning bilish faoliyatini boshqarish va bilim darajasini baholash tizimida obyektivlik va tezkorlik ta'minlanmayotganligi; o'quvchilar, pedagoglar va pedagoglarning kattagina qismi yaxshi tayyorgarlik ko'rmaganligi, bilim va kasb saviyasi pastligi" ("Barkamol avlod – O'zbekiston taraqqiyotining poydevori". Toshkent, 1997, 36-38-betlar) shular jumlasidandir.

Kadrlar tayyorlash va ta'lim tizimidagi, o'quv-tarbiya ishlari sohasidagi muammolarni izchillik bilan, bosqichma-bosqich hal etish yo'llari va vositalari yuqorida tilga olingan davlat xujjatlarida belgilab berilgan, Prezidentimiz I.A.Karimovning asarlari, nutqlari, savol-javoblarida tobora oydinlashtirilmoqda. Chunonchi, "Kadrlar tayyorlash milliy dasturi"ni ro'yobga chiqarishning birinchi bosqichida (1997-2001 yillar) – "o'quv-uslubiy majmualarning xamda ta'lim jarayonini didaktik va axborot ta'minotining yangi avlodini ishlab chiqish va joriy etish"; ikkinchi bosqich (2001-2005 yillar)da – "ta'lim muassasalarining moddiy-

texnika va axborot bazasini mustahkamlashni davom ettirish, o'quv-tarbiya jarayonini yuqori sifatli o'quv adabiyotlari va ilg'or pedagogik texnologiyalar (kursiv-muallifniki) bilan ta'minlash"; uchinchi bosqichi (2005 va undan keyingi yillar)da – "ta'lim muassasalarining resurs, kadrlar va axborot bazalarini yanada mustahkamlash, o'quv-tarbiya jarayoni yangi o'quv-uslubiy majmualar, ilg'or pedagogik texnologiyalar (kursiv-muallifniki) bilan to'liq ta'minlanishi" dolzarb vazifalar qatorida belgilangan.

Adabiyotlar ro'yxati.

- 1. A. Karimov. Yuksak ma`naviyat engilmas kuch. T. Sharq 2008.*
- 2. I. A. Karimov. Barkamol avlod O'zbekiston taraqqiyotining poydevori. T. 1997.*
- 3. Kadrlar tayyorlash milliy dasturi T. 1997.*
- 4. Ochilov M. Oliy maktab pedagogikasi.T. 2008.*
- 5. Ochilov. M. Muallim qalb me`mori. T. 2003.*
- 6. Munavvarov. Pedagogika. T. O'qituvchi 1996.*